

ความเชื่อเรื่องไตรภูมิของคนในสังคมล้านนา
An Influence be believed about Trai Bhum of the people in
Lanna Social

พระวิชัย อธิธิโก (ชัยเจริญวรรณ)

Phra Wijai Ittigo (Shaijarearnwan)

วัดก๊วลม ตำบลบ่อหลวง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่

Wat Kewlom, Bo luang, Hod, Chiang Mai, Thailand,

Email: kiewlom@gmail.com

บทคัดย่อ

คติไตรภูมิในพระพุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างยิ่ง ต่อความเชื่อทางศาสนา ทศนคติ คุณธรรมจริยธรรม และศิลปวัฒนธรรม ในสังคมล้านนา สร้างความศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชน อย่างแน่นแฟ้นตลอดมา มีที่มาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส รวมทั้งหมดประมาณ 30 พระคัมภีร์ เป็นแก่นธรรมของพระพุทธศาสนา คือความเชื่อเรื่องบาปบุญ การเวียนว่าย ตายเกิดใน 3 ภพ โลก สวรรค์ และอบายภูมิ การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ด้วยการ เข้าถึงพระนิพพาน

ความเชื่อในไตรภูมิปรากฏเป็นรูปธรรมให้เห็นได้อย่างชัดเจนในงานศิลปกรรม เช่น ภาพวาด งานพุทธศิลป์ งานจิตรกรรม ประเพณีการสร้างพระเมรุมาศเพื่อพระราชทานเพลิง พระบรมศพและพระศพ เป็นราชประเพณีที่แฝงคติความเชื่อที่ปรากฏใน ไตรภูมิ เรื่อง เทวดา และเขาพระสุเมรุ อันล้อมรอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ เป็นศิลปกรรมชิ้นเอกที่ได้รับการ สืบทอด และสืบสร้าง มาสู่ปัจจุบัน

คำสำคัญ : ความเชื่อเรื่องไตรภูมิ; พระพุทธศาสนา; สังคมล้านนา

Abstract

The Trai Bhumi beliefs in Buddhism have powerful influences on the religious consciousness, on their social and ethical attitude of the people in Lanna society. These make strongly faith in Lanna Buddhists, Trai Bhumikatha had the references study about 30 pieces from the primary academic data from the Tripitaka, its commentaries, and the Buddhism scriptures. These were Dhamma principles, The beliefs in sins and merits related to such as creatures rebirth in heaven and Abhiyoga, the circle of impermanence in Trai Bhumi. The desirable goal of Nibbana.

The Trai Bhumi beliefs were clearly appeared in Artistic development, such as Drawing and Buddhist Art in many temples, in the ceremony of Cremation to build the royal funeral pyre. Mount Meru is the belief in Trai Bhumi as a matter of cosmic landscape where the angels dwell. The foothill is Himmavanta Forest. These are the master piece of art that perpetuated, recreated and persisted to the present days.

Keywords: Trai Bhumi beliefs; Buddhist; Lanna society.

บทนำ

อาณาจักรล้านนาเป็นดินแดนที่รุ่งเรือง มีความเป็นมาที่ยาวนาน ความเจริญของล้านนา นั้น มีความเป็นมาควบคู่กับความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา บริบททางสังคมในล้านนามีพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งที่เคารพ การศึกษาเริ่มต้นจากวัด จึงได้พัฒนาภาษาเขียน มีตัวอักษรเขียนบันทึกเรื่องราวความรู้ต่างๆ สืบทอดกันมาอย่างเป็นระบบ โดยมีพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลาง และเป็นกำลังสำคัญของพัฒนาการด้านภาษาและวรรณกรรม ซึ่งก่อให้เกิดการรณาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่โดดเด่น คือ มังคลัตถปิณี จักรวาลทิปิณี ที่รณนาขึ้นโดยพระสิริมังคลาจารย์ รวมถึงวรรณกรรมของพระเถระรูปอื่นๆ ในล้านนา เช่น ไตรภูมิ (เสฐียรโกเศศ, 2518) ที่ถือว่า เป็นวรรณกรรมที่ให้ความรู้ในหลักธรรมต่างๆ ซึ่งมีความหมายอย่างยิ่งในด้านการสร้างค่านิยมทางสังคม ความศรัทธา ความเชื่อในสังคมล้านนา

โครงการวรรณกรรมอาเซียนแห่งสมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้พิจารณาให้สมาชิกแต่ละประเทศคัดเลือกวรรณกรรมที่มีคุณค่าของตนและจัดแปลวรรณกรรมที่คัดเลือกแล้วเป็นภาษาอังกฤษ ประเทศไทยได้พิจารณาคัดเลือกแปล ไตรภูมิกถา คือภูมิทั้งสาม อันเป็นที่อยู่ของ สัตว์โลก (Traibhumikatha: The Story of the Three Planes of Existence) เป็นหนังสือ เล่มแรกที่ได้รับการจัดพิมพ์เมื่อพ.ศ.2528 ในชุดวรรณกรรมอาเซียน (Anthology of ASEAN Literature VOLUME1a) (คณะกรรมการโครงการวรรณกรรมอาเซียน, 2528) ต่อมาได้มีการเรียบเรียงถอดความไตรภูมิกถานี้ ออกเป็นสำนวนที่อ่านเข้าใจง่าย และได้รับการจัดพิมพ์ในชื่อว่าไตรภูมิกถาถอดความ รวมไว้ในหนังสือชุดวรรณกรรมอาเซียน (กรมศิลปากร, 2526),

อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาไม่เคยหยุดนิ่งตายตัว หากแต่มีความเคลื่อนไหวในเชิงพลวัต อยู่อย่างตัวเนื่องตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม (พระมหาสมบุญ ฐุฑฺฒิกโร, 2548) กระแสสังคม ในยุคปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงไปมาก วรรณกรรมจะมีเนื้อหาที่คล้อยตามไปกับบริบทของสังคม ด้วยความคิดความเชื่อจากสังคมอยู่อย่างต่อเนื่องจากการค้นคว้าศึกษาเห็นได้ชัดเจนว่า วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ไตรภูมิกถา จักรวาลทิปิณี เป็นโลกทัศน์แบบเก่าที่กำลังจะสูญสลายไปจากเดิมที่พระพุทธศาสนาได้มีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของคนล้านนา จากการเป็นฐานความเชื่อ เป็นรากฐานที่สำคัญในสังคม

ในบทความนี้จะมุ่งอธิบายในประเด็นว่า ไตรภูมิมีทำที่ต่อหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างไร มีความชัดเจนที่ตรงตามพระไตรปิฎกหรือไม่ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อของคนในสังคมล้านนาเรื่องไตรภูมิเป็นอย่างไร ความเชื่อเรื่องไตรภูมิ และนรก สวรรค์ มีอิทธิพลต่อสังคมล้านนาอย่างไร ทำที่และ แนวทางการปฏิบัติต่อความเชื่อในเรื่องไตรภูมิของคนในสังคมล้านนาเป็นอย่างไร ผู้เขียนต้องการนำเสนอรูปแบบใหม่ในด้านความรู้ และความจริงแท้ในพระไตรปิฎกที่

สามารถสานเข้ากันได้อย่างลงตัวกับสังคมในยุคปัจจุบัน นำมาประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ที่เหมาะสม มีเป้าหมายเพื่อเป็นการพัฒนาปัจเจกบุคคลให้มั่นคง และลึกซึ้งในแก่นแท้ของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาอันจะส่งผลถึงการอยู่ในสังคมด้วยความร่มเย็นเป็นสุข เป็นรูปแบบการควบคุมสังคมด้วยธรรมาภิบาล และที่สำคัญยิ่งก็คือ รักษาวัฒนธรรมทางศาสนาที่มีคุณค่า เป็นการรักษามรดกทางปัญญาอันจะเป็นการสืบสานพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับไตรภูมิในล้านนา

ไตรภูมิ ในล้านนา เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นโดยพระเถระล้านนา ปรับเนื้อหาจากไตรภูมิพระร่วง ใช้ในการอบรมสั่งสอนคนให้มีความละอายและเกรงกลัวต่อบาป และเร่งทำความดี ในบทความนี้จะยกตัวอย่าง 2 เรื่องคือ จักกาวาทิปปนิ และไตรภูมิถา

จักกาวาทิปปนิ โดยพระสิริมังคลาจารย์ ในพ.ศ. 2063 ซึ่งเป็นพระเถระที่ทรงภูมิปัญญา ทำให้อาณาจักรล้านนาเป็นที่รู้จักและยอมรับในความเจริญรุ่งเรือง ที่เป็นยุคทอง ของพระพุทธศาสนา ในยุคเริ่มแรกการศึกษาอยู่ในวัดเท่านั้น ท่านเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาทางด้านพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆทางพระพุทธศาสนาอย่างดีเยี่ยม เป็นนักปรีชาธรรม ผู้มีความรู้แตกฉานล้ำเลิศท่านหนึ่งในสมัยล้านนาผลงานของท่านมี 2 ลักษณะคือ

1. การอธิบายคัมภีร์ที่มีมาแต่เดิม ผลงานประเภทนี้มีด้วยกัน 3 เรื่อง ดังนี้ คือ 1) เวสสันดรทิปปนิ 2) สังขยาปกาสะกฏีกา วิจารณ์เมื่อ พ.ศ. 2063 3) มังคลัตถทิปปนิ วิจารณ์เมื่อ พ.ศ. 2067 เพื่อเป็นการอธิบายความในมงคลสูตร

2. คัมภีร์ที่รจนาขึ้นใหม่ มีเพียงเรื่องเดียว คือจักกาวาทิปปนิ เป็นเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับจักรวาล มีหลักฐานจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่างๆ มาประกอบการรจนาเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2063 กล่าวถึงเรื่องราวในจักรวาลหรือโลกธาตุ พรรณนาถึงภูมิที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย และมีอาหาร ของสัตว์ ภูเขา สระ แม่น้ำ เทวดา อสูร ทวีป ภูมิของสัตว์ต่างๆ พระสิริมังคลาจารย์, 2548) ดังนี้คือ

1) ภูเขา พรรณนาถึงเขาพระสุเมรุ เขาสัตตบริภัณฑ์ และเขาต่างๆในป่าหิมพานต์

2) สระ พรรณนาถึงสระอโนดาต ภัณ्डมณฑก ฤทธกรก ฉัททันต์ กุณาล ฯลฯ - นที พรรณนาแม่น้ำต่างๆ เช่น คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู - มหิทธิป พรรณนาชมพูทวีป อุตตรกุรุทวีป บุพพิทเทและอมรโคยาน เป็นต้น - ภูมิของสัตว์ต่างๆ เช่น อบายภูมิ คือ นิรยะ ตีรฉานโยนิ เปตวิสัย อสุรกาย และมหานรก 8 ชุม เช่น สัญชีวะกาลสูตระ สังฆาตะปตา ปนะ เป็นต้น - อสูร พรรณนา เวปจิตตสัมพร อสุโรฆปะหารท ราหุ เป็นต้น - ภูมมเทวดา คือ เทวดาที่อยู่บนพื้นดิน และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือทรงคุณประโยชน์ต่างๆ - อากาศเทวดา กล่าวถึงเทพที่สถิตอยู่ในอากาศ แต่อยู่ในระดับที่ต่ำกว่าชั้นจตุมหาราชิกา - มหะสักขเทวดา กล่าวถึงเทวดาที่สูงศักดิ์ต่างๆ

ใน นกามาวจร เทวโลก - พรหม กล่าวถึง พรหมต่างๆ ในพรหมโลกนอกจากนี้ยังได้พรรณนาหรือวินิจฉัยเบ็ดเตล็ด ประกอบด้วยเรื่องอายุ อาหาร การคำนวณภูมิเรื่องต้นไม้ เรื่องโลกโลกธาตุ และเรื่องความไม่มีที่สิ้นสุด ตลอดจนคำศัพท์ต่างๆ ก็ได้อธิบายไว้ เช่น ชั้นธโลก ธาตุโลกอายตนโลก วิบัติภวโลก ฯลฯ จักกวาฬทูปนี เป็นผลงานที่อธิบายเรื่องจักรวาล ตามแนวของพระพุทธศาสนา ลักษณะการแต่งเป็นร้อยกรองผสมร้อยแก้ว เป็นใจความหลักซึ่งยกมาจากพระไตรปิฎกโดยตรง เป็นพุทธพจน์ ยกอุทาหรณ์ มีนิทานเล่าประกอบ ใช้ภาษาที่ง่ายๆ ไพเราะ มีหลักฐานอ้างอิงชัดเจน ทำให้ทราบถึงที่มาของคำศัพท์ได้ทุกแห่ง ผลงานของพระสิริมงคลจารย์สะท้อนให้เห็นความสนใจ และการเฝ้าหาความรู้ด้านพระพุทธศาสนา และวิชาการแขนงต่างๆ ของชาวล้านนา ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20-21 ว่ามีมากเพียงใด แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาอันเลิศของท่านที่มีความรู้เชี่ยวชาญในด้านภาษาบาลี พระไตรปิฎกและอรรถกถา สมกับเป็นนักปราชญ์ในยุคทองแห่งล้านนา

1.2 ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง เรียกกันหลายชื่อ ชื่อ ไตรภูมิพระร่วง เถภูมิภค และไตรภูมิภค (ฉบับราชบัณฑิตยสถานใช้ ไตรภูมิภค) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) เป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาลิไทซึ่งแต่งขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช 1888 รวบรวมจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ต่อมาพระเถระในล้านนาได้นำมาเรียบเรียงใหม่ให้ชื่อว่าไตรภูมิล้านนาหรือไตรภูมิ เพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับที่มาของมนุษย์โลก ดินแดนที่สัตว์ทั้งหลายอาศัยอยู่ และแดนนิพพาน ลักษณะงานเขียนในไตรภูมิภคของพระมหาธรรมราชาลิไท จะคล้ายๆกับเป็นวิทยานิพนธ์ เนื่องจากองค์นิพนธ์ใช้วิธีการศึกษารวบรวมจากพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหลายเล่ม พระมหาธรรมราชาลิไท ได้ทรงบอกถึงที่มาของไตรภูมิภคไว้อย่างชัดเจนว่าเอามาแต่ในพระอรรถกถาสูตราคมก็มีบ้าง ในอรรถกถาฎีกา พระอภิธรรมาวดารก็มีบ้าง ในพระอภิธรรมสังคหก็มีบ้าง ในพระสมังควลีสินีก็มีบ้าง ในพระปัญจสุทนต์ก็มีบ้าง ในพระสารตถปกาสิณก็มีบ้าง ในพระมนโรธปุณณิกก็มีบ้าง ในพระลีนตถปกา สินีก็มีบ้าง ในพระอรรถกถาฎีกาพระวินัยก็มีบ้าง ในพระธรรมบทก็มีบ้าง ในพระมหาวัคคก็มีบ้าง ในพระธรรมมหากถาก็มีบ้าง ในพระมธุรัตถวิลาสินีก็มีบ้าง ฯลฯ..แลพระธรรมทั้งหลายนี้เอาออกแลแห่ง แลน้อย แลเอามาผสมกัน จึงสมมติชื่อว่าไตรภูมิภค แล...” (นิยะดา เหล่าสุนทร, 2543)

สรุปได้ว่า มีที่มาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสสรวมทั้งหมดประมาณ 30 พระคัมภีร์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับโลกสัณฐานที่แบ่งเป็น 3 ส่วน หรือไตรภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ พรรณคดีเรื่องนี้มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อของไทย เกี่ยวกับเรื่อง นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด ทวีปทั้งสี่ เช่น ชมพูทวีป อุตตรกุรุทวีป ฯลฯ

วิเคราะห์องค์ความรู้และความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในไตรภูมิ

ความเจริญของลัทธิลัทธินั้นมีความเป็นมาควบคู่กับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งก่อให้เกิดองค์ความรู้จากวรรณกรรมชั้นครูที่มีความไพเราะและชั้นเชิงในการแต่งที่ให้อรรถรส และความรู้ในศาสตร์ต่างๆ ซึ่งได้เป็นแบบอย่างของการรจนาวรรณกรรมหรือคัมภีร์ธรรมทางพระพุทธศาสนาล้านนาในยุคต่อมา และแต่ละเรื่องล้วนมีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ที่ทำให้ทราบถึงความเป็นมา และ บริบททางสังคมในล้านนาได้ว่า มีความเชื่อ มีความรู้ ความเข้าใจ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี

1) คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับไตรภูมิ ที่มาของไตรภูมิภานัน องค์ผู้ทรงนิพนธ์บอกไว้ชัดเจนว่ามีที่มาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส รวมทั้งหมดประมาณ 30 พระคัมภีร์เอามาผสมกัน ตั้งชื่อว่าไตรภูมิภาคือพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรค และหนังสืออื่น เช่น พระอรรถกถาจตุราคม อรรถกถา ฎีกาพระอภิธรรมวาทาร พระอภิธรรมสังคห พระสมังควลาลิณี พระปัญญสุทนี พระสารัตถปกาสินี พระมนโรลภุณี พระลีนตลกาสินี ฎีกาพระวินัย ฯลฯ

2) อิทธิพลความเชื่อเรื่องไตรภูมิของคนในสังคมล้านนา ความคิดเรื่องไตรภูมิ ทำให้ผู้คนประพฤติปฏิบัติดี ทำให้เห็นวิถีคิดของคนไทยที่ได้รับอิทธิพลความเชื่อมาจากศาสนา และยังเป็นรากฐานสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ในสังคม และวัฒนธรรมไทย ตลอดจนเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในดินแดนแถบนี้ ที่มีลักษณะเด่นด้วยการสื่อความหมายจากหลักธรรม ในพระพุทธศาสนา โดยสัมพันธ์เชื่อมโยง กับงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ เช่น สถาปัตยกรรม และ จิตรกรรม

(1) อิทธิพลความเชื่อเรื่องไตรภูมิ ในงานสถาปัตยกรรมล้านนา

ทางด้านสถาปัตยกรรม ชาวล้านนาจะไม่นิยมสร้างให้ดูโดดเด่นเป็นศูนย์กลางจักรวาล แต่กลับนิยมสร้างให้กลมกลืนอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ความเชื่อในไตรภูมินี้พบในการสร้างพระเมรุมาศ พระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระบรมศพและพระศพ เมื่อมีเจ้านายชั้นสูงของราชอาณาจักรได้เสด็จสู่สวรรคาลัย เป็นศิลปกรรมชิ้นเอกที่ได้รับการสืบทอดมาสู่ปัจจุบัน พระราชพิธีการส่งเสด็จ มีขั้นตอนและระเบียบวิธีการมากมาย ไม่ว่าจะเป็นกระแสดังคมจะเปลี่ยนไปอย่างไรพระราชพิธีนี้ยังคงดำรงรักษารายละเอียดไว้ค่อนข้างสมบูรณ์ ประกอบด้วยความคิดตามคตินิยม และศิลปกรรมแขนงต่างๆตลอดจนการรังสรรค์ออกแบบมาอย่างวิจิตรพิสดาร (พลาดิศัย สิทธัญกิจ, 2551) เหมาะสมกับฐานันดรแห่งพระมหากษัตริย์ หรือเจ้านายพระองค์นั้นๆ นั่นคือ พระเมรุมาศซึ่งมีการถ่ายทอดแนวคิดเรื่องไตรภูมิไว้อย่างสมบูรณ์

นอกจากนี้ คติไตรภูมิยังได้รับการถ่ายทอดมายังงานสถาปัตยกรรม เช่นในผังวัดที่มีโบสถ์ เป็นศูนย์กลาง มีเจดีย์รายเป็นเขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมรอบ ฯลฯ ซึ่งลักษณะนี้จะเห็นได้ชัดในวัดโพธิ์ วัดพระแก้ว เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีงานศิลปกรรม หน้าบันต่างๆ รวมไปถึงการสร้างเจดีย์ จำนวนชั้นที่ลดหลั่นลงมามี 31 ชั้น หมายถึงจำนวนของภูมิทั้งหมดในไตรภูมิซึ่งมี 31 ภูมิ

(2) อิทธิพลความเชื่อเรื่องไตรภูมิ ในงานจิตรกรรมล้านนา

งานจิตรกรรมสะท้อนความศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏให้เห็นหลากหลายรูปแบบ ตามสภาวะของบุคคล งานศิลปกรรมที่สะท้อนเรื่องความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้ามักพบเป็นงานพุทธศิลป์ส่วนความเชื่อในไตรภูมิที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์มักพบในงานศิลปะสถาปัตยกรรม ในพระบรมมหาราชวัง เป็นต้น ตำรับการวาดพุทธชาดกในผนังวัด โดยเฉพาะหลังพระประธาน จะเป็นเรื่องของคติภูมิจักรวาล หรือภูมิทั้งสามในไตรภูมิที่วาดเรื่องราวพวกนี้หลังพระประธานเพื่อที่จะเตือนใจผู้ที่มากราบไหว้ว่าโลกนี้ สังขารนี้ เป็นสิ่งไม่เที่ยง มนุษย์ก็ต้องตกอยู่ในการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ฉะนั้นเราจึงควรมุ่งหาหนิพพาน ความสุขที่แท้ซึ่งก็คือพระประธานที่เป็นตัวแทนของศาสนาพุทธที่อยู่เบื้องหน้าเรานั้นเอง

คติไตรภูมิ และสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีอิทธิพลในงานประติมากรรม และจิตรกรรม งานจิตรกรรมนิยมการเขียนภาพพระบฏ เขียนภาพพุทธประวัติตอนพระพุทธองค์เสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เช่นพระบฏจากวัดกรุเงิน เชียงใหม่ (ฉลองเดช คุณานุมาน, 2557) เป็นภาพพระพุทธรูปขนาดใหญ่ในพระอิริยาบถลีลาจากชั้นบันได อยู่ภายในพื้นที่สี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวตั้งซึ่งเป็นประธานของภาพทั้งหมดขนาดกว้างด้วยบันไดซึ่งมีพื้นที่เล็กกว่าเป็นทางลงของของพระพรหม พระอินทร์ เหล่าวิทยาธร และเทวดา ที่มานมัสการ รวมทั้งภาพปราสาทไพชยนต์ของพระอินทร์ด้วย ส่วนบนแสดงภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่พระพุทธองค์เสด็จจากมาหลังจากทรงเทศนาพระอภิธรรมถวายพระพุทธมารดาที่พระเจดีย์จุฬามณี จิตรกรรมล้านนาที่สะท้อนถึงแนวคิด มักมีปรากฏอยู่ในภาพเขียนเล่าเรื่อง พุทธประวัติ ชาดก วรรณกรรมพื้นบ้าน และสื่อความหมายด้วยรูปทรงสัญลักษณ์

จากอดีตที่ผ่านมา ผู้คนในล้านนามีการยึดหลักตามคติไตรภูมิ คือแบ่งโลก เป็น 3 ภูมิ และมี 31 ภพ มีการจัดลำดับความสำคัญของเมืองในปริมนทลตามความสำคัญของศาสนสถานที่อยู่ในเมืองนั้นๆ ศิลปะล้านนาหลายแห่งที่แฝงคติไตรภูมิ เช่น การออกแบบเจดีย์ พระ

ปรากฏ มณฑป การสร้างสตูปเป็นศูนย์กลางของวัด การตีความโครงสร้างผังวัด ว่าเป็นสัญลักษณ์ของจักรวาลตามคติในไตรภูมิ เช่น วัดพระธาตุลำปางหลวงจังหวัดลำปางมีลักษณะของเมืองพระอินทร์ปรากฏอยู่ (กรมศิลปากร, 2525) การสร้างวัดตามคติของจักรวาลมีความชัดเจนมาก มีเจดีย์เป็นศูนย์กลางของวัดแทนสัญลักษณ์ ของเขาพระสุเมรุ มีกำแพงแก้ว และซุ้มโขงเป็นที่กำหนดดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ ให้ความสำคัญกับทิศใต้ ในฐานะเป็นที่ตั้งของชมพูทวีป โดยผังวัดที่มีความชัดเจนได้แก่ วัดพระธาตุหริภุญไชย วัดพระธาตุลำปางหลวง เป็นต้น

ศิลปินล้านนาได้สร้างสรรค์จิตรกรรมขึ้นด้วยพลังความศรัทธาอันแท้จริง ด้วยการเล่าเรื่อง ภาพภูมิต่างๆ เช่นนรก สวรรค์และโลกมนุษย์ จากหลักพุทธธรรมเช่น โลภะ-โลภุตระ ไตรภูมิ และปัจจุสมุปบาท ถ่ายทอดผ่านรูปแบบอันวิจิตรงดงามเปี่ยมไปด้วยคุณค่าในรายละเอียดของภาพเขียน และสามารถสะท้อนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของผู้คนในอดีต สภาพสังคม วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นลักษณะพิเศษของท้องถิ่นและเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความมีอยู่ ตลอดจนการสืบเนื่องของสังคมวัฒนธรรมล้านนาได้เป็นอย่างดี อีกทั้งไตรภูมิยังมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของคนไทยจนถึงทุกวันนี้ เช่นการที่ต้องจัดทำศพให้พนมมือและใส่ธูป และดอกบัวนั้น ก็เชื่อกันว่าเมื่อตายไปแล้วจะได้ไปไหว้พระจุฬามณีที่บรรจพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าที่อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ การสื่อคติไตรภูมิด้วยศิลปะสามารถเข้าถึงประชาชนได้อย่างกว้างขวาง และมีประสิทธิภาพสูงในการสื่อสารกับคนทุกระดับ โดยเฉพาะการปลูกฝังความคิดความเชื่อทางศีลธรรม ชี้ให้เห็นโทษของการทำชั่ว และผลของการทำดี ให้แก่ชาวพุทธในดินแดนล้านนาตลอดมา

บทสรุป

บริบททางสังคมในล้านนา มีพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งและเป็นหลักในการพัฒนาสังคมทุกด้าน การนิพนธ์วรรณกรรมที่ให้ความรู้ในหลักธรรมต่างๆ เช่นไตรภูมิกถา มีอิทธิพลในด้านการสร้างค่านิยมทางสังคมความศรัทธา ความเชื่อในวิถีพุทธ นอกจากนั้นยังเป็นการถ่ายทอดแนวคิดความเชื่อเรื่องไตรภูมิ นรก สวรรค์ ในสัญลักษณ์ต่างๆ เช่น ในงานวรรณกรรม งานจิตรกรรม สถาปัตยกรรม จำลองแบบแผนในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ด้วยการละเว้นจากความชั่วนำเสนอผ่านความน่ากลัวของอบายภูมิ การกระทำความดีนำเสนอผ่านความสวยงาม

ของสวรรค์ และละเอียดประณีตยิ่งขึ้นในรูปพรหมและอรุปรหม ตลอดจนการหลุดพ้นจาก วัฏสงสาร ด้วยการปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานจึงส่งผลให้สังคมมีความร่มเย็นเป็นสุข

จากการศึกษาทำให้ได้มุมมองว่า ในอดีต บรรพบุรุษของไทยได้ยอมรับพระพุทธศาสนา มาปฏิบัติตั้งแต่สมัยสุโขทัยและสืบทอดมาจนถึงล้านนา กรุงศรีอยุธยา รัตนโกสินทร์จนถึง ปัจจุบัน ทำให้พระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับสังคมไทยอย่างใกล้ชิด คนไทยรับเอา หลักธรรมมาเป็นหลักชัยในการดำรงชีวิตจนกระทั่งกลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ หากนำพระพุทธศาสนาออกจากคนไทยแล้ว คนไทยเกือบจะไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย จะเห็นได้ว่า แนวคิดจากไตรภูมิ ได้ปลูกเพาะพืชพันธุ์แห่งความดีงามให้กับ ปัจเจกชน และสังคม ทำให้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักของกรรมที่ถูกต้อง ไม่กล้า ประพฤติผิด ทำในสิ่งที่ถูกต้อง ด้วยใจตนเอง ความเชื่อและความไม่เชื่อตามเรื่องใดๆ ย่อมขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาบริบททางสังคม และวัฒนธรรมของแต่ละสถานที่ที่บุคคลนั้นอาศัยอยู่ ด้วย แต่สังฆธรรมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สูงสุด ทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่าต่อมวลชนมาตั้งแต่ ครั้งอดีต นับว่าเป็นเรื่องที่ควรศึกษา ในเชิงวิชาการควบคู่กับการปฏิบัติ มีข้อคิดว่าการกาล ปัจจุบันเราควรจะมีบทบาทในการปลูกฝังปณิธานทางพระพุทธศาสนา เสริมสร้างคุณความดี ทางจิตในปัจเจกชน ผสมผสานกับวิทยาการสมัยใหม่ในสังคมปัจจุบัน จนกระทั่งกลมกลืนเป็น วิถีชีวิตคนรุ่นใหม่ที่มีความทันสมัย แต่มีจิตใจเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย สืบสานวัฒนธรรม ทางพระพุทธศาสนาให้ปรากฏชัดเจนและมั่นคงสืบต่อไป

เอกสารอ้างอิง: References

- กรมศิลปากร. (2526). *สรุปผลการสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง*. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- The Fine Arts Department (1983). *Summary of the Tribhumikatha Seminar*. Bangkok: The fine Arts Department.
- คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน. (2528). *ไตรภูมิภูมิกถา*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์.
- ASEAN Working Group on Literary Projects (1985). *Tribhumikatha*. Bangkok: Amarin.
- ฉลองเดช คุณานุกาต. (2557). การศึกษาแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาจากงานจิตรกรรมล้านนา เพื่อการสร้างสรรคศิลป์ร่วมสมัย. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาษาไทย*, 34 (3), 12.

Kuphanumat, C. A Study on Buddhist Cosmology Conception in Lan Na Paintings for the Creations of Contemporary Arts. *Journal of Silpakorn University*, 34 (3), 12.

นิยะดา เหล่าสุนทร. (2543). *ไตรภูมิพระร่วงการศึกษาที่มา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำผาง.

Laosuntorn, N. (2000). *Tribhumikatha*. Bangkok: Maekamphang Publisher.

พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร. (2548). *วรรณกรรมพระพุทธศาสนาในสังคมยุคใหม่*.

กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Phramaha Somboon Uddhikaro. (2005). *The Literary Society Medieval Buddhism*. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya

พระสิริมังคลาจารย์. (2548). *จักรวาลที่ปณี*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ.

Phra Sirimangalajarn. (2005). *Cakkavaladipani*. (2nd ed.). Bangkok: National Library.

พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. (2551). *สืบตำนานงานพระเมรุ*. กรุงเทพมหานคร: บันทึกสยาม.

Sittithanyakit, P. (2008). *Successor Legends of Phrameru*. Bangkok: Siam Recording

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Thai Tipitaka MCU Version*. Bangkok: MCU Press.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.

The Royal Academy (2011). *Royal Institute Dictionary*. Bangkok: Nanmeebooks Publication.

เสถียรโกเศศ. (2518). *เล่าเรื่องไตรภูมิ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

Srtienkoset (1975). *Narrative of Tribhumikatha*. Bangkok: Library Science Publishers.

